

مهارت خودآگاهی روحانیون کاروان‌های زیارتی با تأکید بر واکاوی خلأهای مهارتی

داود حسینی*

چکیده

یکی از مهارت‌های بنیادی برای هر فرد، به ویژه روحانیان کاروان‌های حج و زیارت، خودآگاهی به توانایی خود در درک ویژگی‌های فردی و اجتماعی خویش است؛ به گونه‌ای که بتواند نسبت به نقاط قوت و ضعف، علائق و تمایلات، نیازها و احتیاجات و سایر ابعاد وجودی خویش شناخت صحیح پیدا کند و در پرتو این خودشناسی به سازگاری فردی و اجتماعی دست یابد.

در این مقاله نویسنده با روش تحلیلی - توصیفی بعد از اشاره به محورهای مهم خودآگاهی به یکی از محورهای اساسی آن، یعنی خلأهای مهارتی می‌پردازد. ضعف دانش، کم ظرفیتی و پایین بودن آستانه تحمل، ورود به مباحث مالی، چشمداشت از دیگران، توجه به اغنیا و ثروتمندان و ترجیح آنها بر فقر، عدم مطابقت قول و عمل، طرح مطالب اختلاف‌انگیز، نداشتن روحیه عذرخواهی در مقابل اشتباهات و رعایت نکردن شئونات روحانیت اموری هستند که در مهارت خودآگاهی باید به آنها توجه و به عنوان یک خلأ و چالش بر طرف شود. **واژگان:** مهارت، رغبت‌شناسی، نیازشناسی، خودآگاهی، روحانیان.

Hosseini1343@gmail.com

*. مدیر گروه اخلاق و اسرار پژوهشکده حج و زیارت.

با توجه به ویژگی‌های خاص سفرهای زیارتی و انتظاری که زائران از عوامل کاروان و به ویژه روحانیان دارند، داشتن بعضی دانش‌ها و مهارت‌ها ضروری و بسیار کارگشا خواهد بود. یکی از علومی که می‌تواند به روحانیان کاروان‌های زیارتی کمک زیادی کند، علم روانشناسی است که با قرار دادن مهارت‌های آموزشی، ارتباطی و اجتماعی در اختیار روحانی او را برای ارائه خدمات مختلف به زائران آماده می‌سازد.

علم روانشناسی در شیوه‌های صحیح آموزش و کلاس‌داری، تدریس، ارائه راهنمایی و مشاوره و نیز مهارت‌های آرام‌سازی و رویارویی با تنیدگی‌ها در حج و زیارت کاربرد دارد؛ یعنی برای ایجاد تحول روحی - روانی زائران، داشتن تخصص فقهی و تاریخی به تنهایی کافی نیست؛ بلکه روحانیان باید با مهارت‌های روانشناختی و ارتباطی نیز آشنایی داشته باشند تا در انجام وظایفشان موفق باشند. برای تحقق این اهداف کسب مهارت‌هایی که در روابط اجتماعی کاربرد دارند، امری ضروری است.

یکی از مهارت‌های لازم، مهارت خود آگاهی یا خود آگاهی به خویشتن است. قرآن کریم از این نوع معرفت از خود با عنوان «بصیرت» یاد کرده است: ﴿بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَىٰ نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ﴾؛ «بلکه انسان از وضع خویش آگاه است». (قیامت: ۱۴)

در روایات، خود آگاهی و خودشناسی بهترین و کامل‌ترین معرفت بیان شده است. امیرالمؤمنین علی علیه السلام فرموده است: «مَعْرِفَةُ النَّفْسِ أَكْمَلُ الْمَعَارِفِ»؛ «معرفت نفس کامل‌ترین معرفت هاست». (لیثی واسطی، ۱۳۷۶ ش، ص ۴۸۶) همچنین فرموده است: «مَعْرِفَةُ النَّفْسِ أَنْفَعُ الْمَعَارِفِ»؛ «معرفت نفس سودمندترین معرفت هاست». (آمدی، ۱۴۱۰ ق، ص ۲۳۲)

معرفت نفس رابطه تنگاتنگی با درک عقلی فرد دارد. هرچه فرد خود را بهتر بشناسد، بهتر می‌تواند از توانایی عقلی خود استفاده کند. امام علی علیه السلام می‌فرماید:

أَفْضَلُ الْعَقْلِ مَعْرِفَةُ الْمَرْءِ بِنَفْسِهِ فَمَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ عَقَلَ وَ مَنْ جَهِلَهَا ضَلَّ. (لیثی)

واسطی، ۱۳۷۶ش، ص ۱۱۶)

برترین خرد، شناخت انسان نسبت به خود است. پس کسی که خود را شناخت خردمند شد و کسی که خود را نشناخت گمراه شد.
در روایتی دیگر عدم آگاهی به خود را برابر با از دست دادن شناخت به همه چیز بیان کرده است:

لَا تَجْهَلُ نَفْسَكَ فَإِنَّ الْجَاهِلَ بِمَعْرِفَةِ نَفْسِهِ جَاهِلٌ بِكُلِّ شَيْءٍ. (آمدی، ۱۳۶۶ش، ص ۲۳۳)

نسبت به شناخت خود کوتاهی نکن. کسی که نسبت به شناخت خود جاهل باشد، به همه چیز جاهل خواهد بود.

تعریف مهارت

چون مهارت‌ها متنوع‌اند، تعریف آن، که بتوان در همه موارد به کار برد، مشکل است. تعریف ای. آر. گاتری^۱ از مهارت، مشخصه‌های مهمی را در بر دارد؛ به گفته او: «مهارت قابلیت است که با اطمینان معین و صرف حداقل انرژی یا زمان کاری به نتیجه برسد». (راهداری، ۱۳۹۳ش، ص ۵۰)

ریچارد. ای اشمیت^۲ در تعریف مهارت گفته است: «به عملی که در حداقل زمان با صرف حداقل انرژی با حداکثر کیفیت و کارایی انجام گیرد، مهارت گفته می‌شود». (ریچارد و کریگ، ۱۳۸۹ش، ترجمه مهدی نمازی‌زاده و سیدمحمدکاظم واعظ‌موسوی، ص ۶۹)
پس در مهارت سه فاکتور زمان، انرژی و عملکرد نقش دارد و از این رهیافت است که کسب مهارت نیازمند تمرین و تجربه است؛ به تعبیر دیگر به هر عملی که بتوان در آن تجربه و تمرین داشت، می‌توان مهارت اطلاق کرد.

1. E. R. Guthrie.

2. Schmidt, Richard A.

ویژگی‌های مهارت

برای کسب مهارت در هر چیزی باید ویژگی‌ها یا عناصر سازنده آن را در نظر گرفت. در کسب هر مهارت تازه، این ویژگی‌ها به صورت ناخودآگاه آموزش داده می‌شود:

۱. دانش و آگاهی: برای انجام هر کاری باید ابتدا دانش مربوط به آن را داشته باشیم و از ماهیت آنچه می‌خواهیم شناخت کلی بدانیم، در آن مهارت پیدا کنیم.

۲. تجربه: دومین ویژگی هر مهارتی تجربه است؛ یعنی باید با کاربست علم و بر اثر تکرار، خطاهای رفتارمان را کاهش دهیم. اما چگونه می‌توان خطاهای کاری را، که هیچ تجربه‌ای درباره آن وجود ندارد، کاهش داد؟ امام علی علیه السلام در این باره به فرزندش امام حسن علیه السلام می‌فرماید: «قَدْ كَفَاكَ أَهْلُ التَّجَارِبِ بُغْيَتَهُ وَتَجَرِبَتُهُ»؛ «برای تو خواسته و تجربه اهل تجربه کفایت می‌کند». (حلوانی، ۱۴۰۸ق، ص ۵۸)

۳. سرعت: سرعت داشتن در انجام یک مهارت به معنای صرفه جویی در زمان و انرژی است.

۴. دقت: این خصوصیت، کیفیت کار را، که در اثر توجه و تمرکز به وجود می‌آید، می‌سازد.

۵. آرامش: مهم‌ترین ویژگی مهارت «آرامش» است. انسان آرام در کنار چند ویژگی، می‌تواند در هر کاری ماهرانه عمل کند، خوب تصمیم بگیرد، خوب ارتباط برقرار کند و به جایی برسد که مهارت هدف، به طور خودکار عمل کند و دیگر جزئیات آن به ناخودآگاه او سپرده شود.

بسیاری از مهارت‌ها ابتدا دشوار به نظر می‌رسند؛ اما به مرور زمان چنان ساده می‌شوند که گویی از زمان تولد بر آنها تسلط داشته‌ایم. همه مهارت‌ها در یک سیر نامحسوس، از حالت ارادی به غیر ارادی تبدیل می‌شوند؛ یعنی روزهای اول خودآگاه است، ولی رفته رفته ناخودآگاه صورت می‌پذیرند؛ به عبارتی زیباتر: از حالت کوششی به حالت جوششی در می‌آیند؛ مثلاً زمانی که اولین بار قلم به دست می‌گیریم و می‌خواهیم کلمه‌ای بنویسیم، خط‌ها کج می‌شوند، دستان می‌لرزد و مدام بهتر می‌نویسیم. اما با گذشت زمان به

جای دقت در «چگونه نوشتن»، به «محتوا» می‌اندیشیم، یا زمانی که می‌خواهیم رانندگی بیاموزیم، مدام می‌کوشیم ماشین خاموش نشود یا خیلی تند یا کند نرویم، اما با گذشت زمان این مهارت، ناخودآگاه می‌شود از طرفی اگر تمرین بر مهارت و تکرارمان را ادامه دهیم، کم‌کم سوار می‌شویم؛ یعنی آن‌چنان بر مهارت مسلط می‌شویم که حسی فراتر از اراده و قدرت را تجربه می‌کنیم؛ مثل دونده‌ای که با کمی دویدن خسته می‌شود، اما اگر ادامه دهد و از نقطه اوج خستگی بگذرد، خستگی ناپذیر می‌شود و هر چقدر بخواهد، می‌تواند به دویدن ادامه دهد.

محورهای مهارت خودآگاهی

خودآگاهی محورهای مختلفی دارد که در این قسمت به مهم‌ترین آن اشاره می‌کنیم:

۱. شناخت حقوق خود و دیگران

آگاهی آدمی از حقوق متقابلی که بر عهده دارد و مسئولیت‌هایی که در مقابل این حقوق بر عهده او قرار داده شده است، یکی از محورهای مهم خودآگاهی است. انسان‌ها بر اساس آگاهی از حقوق خود و دیگران، روابطشان را با دیگران، اعم از پروردگار، خود، سایر انسان‌ها و طبیعت، تنظیم می‌کنند. اگر انسان‌ها حقوق خود و دیگران را به خوبی بشناسند، در مقابل این حقوق احساس وظیفه می‌کنند. امام سجاد علیه السلام در رساله حقوق، ۵۱ حق را بر می‌شمارد. (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۶ ش، ص ۲۵۷-۲۷۲) بعضی از این حقوق در رابطه با پروردگار عالم است. بخشی دیگر مربوط به حقوقی است که اعضا و جوارح هر فرد بر او دارند و بخش سوم حقوقی است که در رابطه با سایر انسان‌ها وجود دارد. خودآگاهی نسبت به این حقوق مسئولیت‌هایی را برای فرد ایجاد می‌کند.

۲. رغبت‌شناسی

در این محور به خودآگاهی، تمایلات و علایق فرد می‌پردازیم. گرایش‌های انسان به دو دسته تقسیم می‌شوند: «گرایش‌های فطری و گرایش‌های اکتسابی». منظور از گرایش‌های

فطری، تمایلاتی نظیر گرایش به عشق، پرستش، دانش و زیبایی است. قرآن کریم می‌فرماید:

﴿فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفاً فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ﴾. (روم: ۳۰)

پس روی خود را متوجه آیین خالص پروردگار کن. این سرشت الهی است که خداوند انسان‌ها را بر آن آفریده، دگرگونی در آفرینش الهی نیست.

منظور از گرایش‌های اکتسابی، تمایلاتی است که طی مراحل رشد در فرد ایجاد می‌شود. خودآگاهی در این محور به این معناست که فرد گرایش‌های اصلی را از گرایش‌های فرعی و گرایش‌های منطقی خود را از غیر منطقی باز شناسد.

عدم خودآگاهی در این محور، در بسیاری موارد باعث می‌شود نیازهای بی‌ارزش و غیر منطقی مقدم داشته شوند و فرد را به خود مشغول سازند و از پرداختن به گرایش‌های اصلی باز دارند. همان‌طور که قرآن فرمود: گرایش به خدایابی و پرستش، یکی از گرایش‌های فطری انسان‌هاست، اما بسیاری از آنها با سرگرم شدن به امور مادی، از گرایش فطری خود غافل شدند: ﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَسُوا اللَّهَ فَأَنسَاهُمْ أَنفُسَهُمْ﴾؛ «و همچون کسانی نباشید که خدا را فراموش کردند و خدا نیز آنها را به خود فراموشی گرفتار کرد. (حشر: ۱۹)

۳. نیازشناسی

از ویژگی‌های مهم انسان وابستگی او به نیازها و احتیاجات جسمی و روانی است. گاه این وابستگی به اندازه‌ای است که چگونگی تأمین آن، عامل تعیین‌کننده‌ای در کیفیت رفتار و تکوین شخصیت فرد است.

تأمین متعادل به جا و هماهنگ نیازهای آدمی سلامت روانی او را به ارمغان می‌آورد و محرومیت از ارضای برخی یا همه آن، سلامت روانی او را تهدید می‌کند. از این رو بایسته است فرد از نیازهای خویشتن، چگونگی عملکرد آن و تأثیر تأمین یا عدم تأمین این نیازها اطلاع یابد تا زمینه‌هایی مناسب را برای سلامت روانی خود تدارک کند.

۴. شناسایی خلأها و ضعف‌ها

همان‌طور که انسان‌ها از توانمندی‌های ذاتی و اکتسابی منحصر به فردی برخوردارند، همچنین ضعف‌ها و نقص‌هایی در رفتار و شخصیت آنها بروز و ظهور پیدا می‌کند که می‌تواند چالش برانگیز باشد. آگاهی یافتن بر این ضعف‌ها نیازمند شجاعت است؛ زیرا پذیرفتن عیوب، کاری دشوار بوده و توجه به آن در خودآگاهی و بصیرت آدمی نقش کلیدی ایفا می‌کند. قرآن کریم در این باره می‌فرماید:

﴿قَدْ جَاءَكُمْ بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا﴾ (انعام: ۱۰۴)

دلایل بصیرت‌آفرین از طرف پروردگارتان برای شما آمد. کسی که [به وسیله آن] بصیرت و آگاهی یافت، به سود خود اوست و کسی که از دیدن آن چشم پوشید، به زیان خودش است.

مهارت خودآگاهی در این محور، از بهترین شناخت‌هایی است که یک فرد می‌تواند از خود پیدا کند. امام علی (علیه السلام) می‌فرماید: «مَعْرِفَةُ الْمَرْءِ بِعُيُوبِهِ أَثْفَعُ الْمَعَارِفِ»؛ «شناخت انسان به عیوبش سودمندترین معرفت‌هاست». (آمدی، ۱۳۶۶ ش، ص ۲۳۵)

در این فصل ما بر محور تهدیدشناسی از مهارت خودآگاهی بیشتر متمرکز می‌شویم؛ زیرا توجه به این محور به نوعی آسیب‌شناسی روحانیان کاروان‌ها از خود است.

شناسایی خلأهای مهارتی روحانیون کاروان‌ها

بخشی از خلأها و ضعف‌های موجود در عرصه حج و زیارت، مربوط به نهادهای دینی متولی امور حج است و یکی از این نهادها مجموعه روحانیان کاروان‌های حج و زیارت است. (دژاکام، ۱۳۷۷ ش، ج ۲، ص ۴)

به گفته شهید مطهری:

کسانی که آرزوی اعتلای آیین مبین اسلام را در سر دارند و در باره علل ترقی و انحطاط مسلمین در گذشته دور و نزدیک می‌اندیشند، نمی‌توانند به دستگاه

رهبری آن، یعنی سازمان مقدس روحانیت، نیندیشند و آرزوی ترقی و اعتلای آن را در سر نداشته باشند و از مشکلات و نابسامانی‌های آن رنج نبرند؛ زیرا قدر مسلم این است که اگر هرگونه صلاح و اصلاحی در کار مسلمین رخ دهد، یا باید مستقیماً به وسیله این سازمان - که سمت رهبری دینی مسلمین را دارند - صورت بگیرد یا لااقل با این سازمان هماهنگی داشته باشد. (مطهری، ۱۳۹۰ش، ج ۲۴، ص ۴۸۳)

اموری را که روحانیان کاروان‌ها در جهت رفع خلأها و ضعف‌ها باید مورد توجه قرار دهند، عبارتند از:

۱. تقویت بُنیه علمی

فلسفه اعزام روحانیان، پاسخ‌گویی به سؤالات شرعی، معارفی، تاریخی و آموزش مناسک حج و کمک به انجام صحیح اعمال عمره و حج است. روحانی کاروان در بعد علمی باید جواب‌گوی سؤالات و شبهات زائران باشد. ممکن است بعضی مسائل نیاز به مراجعه به منابع داشته باشد؛ مثل اختلافات فتوایی که در بعضی مسائل وجود دارد. اما روحانی که تسلط کافی در ارائه تاریخ دقیق و معتبر از اسلام و اماکن مقدس آن نداشته باشد و گفته‌های او همان شنیده‌های افواه مردم باشد یا در بیان مناسک و احکام ضعیف عمل کند و در پاسخ‌گویی به شبهات و سؤالاتی که برای زائر پیش می‌آید، پاسخ قانع‌کننده ارائه نکند، بی‌تردید محل توجه زائران قرار نمی‌گیرد و گاه او را هم تمسخر می‌کنند.

۲. تقویت سعه صدر

یکی از ضعف‌هایی که ممکن است متوجه روحانیان کاروان‌ها شود، کم‌تحمل و کم‌ظرفیت بودن در برابر رفتار، گفتار و برخورد زائران است. روحانی کاروان با یک طیف متفاوت از شخصیت، فرهنگ و سواد روبه‌روست. برخی به خاطر بی‌سوادی و کم‌سوادی و پیری نمی‌توانند مسائل را درک کنند و به آسانی یاد بگیرند. بنابراین ممکن است سؤالات تکراری و خسته‌کننده داشته باشند. عده‌ای انسان‌های فرهیخته‌اند و می‌خواهند با

معارف و فلسفه احکام بیشتر آشنا شوند و سعی می‌کنند جواب شبهات و مجهولات خود را بیابند. از این رو فرصت را غنیمت شمرده، به خاطر دسترسی به عالم دینی سؤالات متعددی را مطرح می‌کنند. برخی ممکن است در صدد امتحان روحانی سؤالات گمراه‌کننده طرح کنند. روحانی باید با سعه صدر برخورد کند و پاسخ‌گوی سؤالات آنان باشد؛ حتی اگر احساس کرد سؤال فرد به خاطر به چالش کشیدن اوست، کریمانه با او برخورد کند. قرآن کریم در این باره چنین سفارش می‌کند: «وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا»؛ «هنگامی که با لغو و بیهودگی برخورد کنند، بزرگوارانه از آن می‌گذرند». (فرقان: ۷۲) در آیه دیگر می‌فرماید: «وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا». (فرقان: ۶۳)

بندگان [خاص] خداوند رحمان کسانی هستند که آرام و بی‌تکبر بر زمین راه می‌روند و هنگامی که جاهلان آنها را مخاطب سازند [و سخنان نابخردانه گویند]، به آنها سلام می‌گویند [و با بزرگواری می‌گذرند].

۳. گفت‌وگو با حفظ حدود عرف و شرع با جنس مخالف

معمولاً بخشی از زائران بانوان هستند. پاسخ‌گویی به مسائل و مشکلات آنان، بعضی گفت‌وگوها و تعاملات را با آنان می‌طلبد؛ ولی این گفت‌وگوها و تعاملات باید همراه با حفظ حریم حیا و عفاف باشد. هرگز ارتباط‌ها نباید با همدیگر همپوشی و تداخل کند؛ یعنی ضمن یک ارتباط، نباید هدف گم شود.

گفت‌وگوی شما با جنس مخالف برای پاسخ‌گویی به سؤال اوست و بس. اگر روحانی کاروان ناگزیر است با خانمی گفت‌وگو کند، باید متوجه باشد که رابطه او به عنوان یک مشاور یا پاسخ‌گویی به مسئله شرعی است، نه به عنوان یک دوست. باید مواظب نگاه‌های خود باشد. نگاه‌ها می‌توانند روحانی را در معرض تهمت قرار دهند. اگر خانمی برای سؤال به اتاق روحانی وارد می‌شود، حتماً در اتاق را باز بگذارد و خود در جایی بنشیند که در دید باشد.

از مطرح کردن مطالبی که شائبه جنسی دارد، خودداری کنند. قرآن کریم سفارش می‌کند که در لحن قول و تَن صدای خود با جنس مخالف دقت کنید:

﴿فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَّعْرُوفًا﴾ (احزاب: ۳۲)

پس به گونه‌ای هوس انگیز سخن نگویند که بیمار دلان در شما طمع کنند و سخن شایسته بگویند.

خداوند متعال در سوره مبارکه قصص در داستان ارتباط دختران حضرت شعیب علیه السلام با حضرت موسی علیه السلام به حفظ حدود الهی تصریح دارد و می‌فرماید: وقتی حضرت موسی علیه السلام در آب دادن به گوسفندان، به دختران شعیب علیه السلام کمک کرد، آنان نزد پدر رفتند و از جوانمردی حضرت موسی علیه السلام تعریف و تمجید کردند و حضرت شعیب علیه السلام تصمیم گرفت از حضرت موسی علیه السلام سپاس‌گزاری کند؛ به همین دلیل دختران خود را به دنبال او فرستاد و دختران در اوج حیا و عفت حرکت کردند تا به کنار آبگاه رسیده و از او تقاضا کردند تا نزد پدرشان بیاید. حضرت موسی نزد شعیب آمد. یکی از دختران شعیب به پدرش گفت: ﴿يَا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ﴾؛ «ای پدر، او را اجیر کن؛ زیرا بهترین کسی که اجیر می‌کنی، فردی قوی و امین است». (قصص: ۲۸)

حضرت شعیب به دخترش گفت: «اما قدرت او را از دلو آبی که یک تنه کشید، فهمیدی؛ امانت او را از چه چیزی فهمیدی؟» دختر شعیب گفت:

[حضرت] موسی علیه السلام به خاطر حفظ حریم حیا و عفت، دوشادوش ما حرکت نکرد، به من گفت پشت سر من حرکت کن و راه را به من نشان بده. ما از قومی هستیم که به قد و بالای زنان نگاه نمی‌کنیم. از این سخن او فهمیدم که او از کسانی است که در نگاه به دنبال زنان پرهیز می‌کند و این دلیل بر امانت اوست. (قمی، ۱۴۰۴ق، ج ۲، ص ۱۳۸)

بنابراین ارتباط با جنس مخالف باید با حفظ حریم فردی و رعایت حیا و عفت اجتماعی باشد.

۴. پرهیز از ورود به مباحث مالی

ورود روحانی کاروان به مباحث مالی یکی از آسیب‌های جدی است که باید جدا از آن پرهیز کنند تا در مظان تهمت قرار نگیرند. در روایات معصومان علیهم‌السلام به دوری از قرار گرفتن در معرض تهمت تأکید شده است. رسول گرامی اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم فرمود: «مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلَا يَفْقَنَ مَوَاقِفَ التُّهْمَةِ»؛ «کسی که به خدا و روز قیامت ایمان دارد [خود را] در جایگاه تهمت قرار نمی‌دهد». (نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۸، ص ۳۴۰)

روحانیان کاروان‌های حج، هم از جانب دشمنان وهابی و هم از جانب بعضی دوستان ناآشنا در معرض تهمت قرار می‌گیرند. درست است که یکی از واجبات مالی پرداخت خمس است. اما این دستور الهی ایجاد منفعت شخصی برای هیچ کس نمی‌کند. بلکه وجوه شرعی است که در مسیر توسعه شرع مقدس باید مصرف شود. بنابراین شیوه طرح کردن آن در برداشت زائران بسیار مؤثر است. روحانیان در طرح موضوع خمس باید به چند نکته توجه کنند:

۱. باید این مسئله را مانند سایر مسائل به عنوان یک واجب الهی تبیین کنند و مستندات قرآنی، روایی و آثار و برکات آن را بیان کنند.

۲. بیش از سایر احکام روی آن توقف و تکرار نکنند.

۳. افراد را به مرجع تقلید یا نماینده مسلم او ارجاع دهند.

۴. موضوع را به گونه‌ای مطرح نکنند که مردم تصور کنند روحانی در این موضوع ذی نفع است و برای منافع خودش تبلیغ می‌کند.

۵. چنانچه مردم پولی به عنوان وجوهات و صدقات به شما دادند، ولو کم باشد، حتماً رسید مرجع تقلیدشان را به آنها برگردانید. این کار هم برای پرداخت خمس در آینده مؤثر است، که بداند پول او به دست مرجع تقلیدش می‌رسد و طبق نظر او هزینه می‌شود، و هم اتهامات احتمالی را از بین می‌برد.

۵. خدمت بدون چشمداشت مادی

یکی دیگر از اموری که باید روحانی کاروان به آن توجه داشته باشد، بی‌رغبتی به مسائل

مادی است. مطرح کردن درآمد، وضع مادی و نیازها این شائبه را ایجاد می‌کند که انتظار مادی از آنان دارید. رسول گرامی اسلام ﷺ فرمود:

مَنْ رَمَى بِنَظَرِهِ إِلَى مَا فِي يَدِ غَيْرِهِ كَثُرَ هَمُّهُ وَلَمْ يُشَفَّ عَيْظُهُ. (قمی، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۳۸۱)

کسی که نگاهش به آنچه در دست مردم است باشد، غصه‌هایش زیاد و ناراحتی‌اش شفا نیاافتنی است.

چشمداشت مادی روحانی با عزت نفس مؤمن ناسازگار است. مؤمن مأمور است تا کرامت نفس خود را حفظ کند و از طرح مطالبی که کرامت نفس او را خدشه دار می‌کند، بپرهیزد. امام علی (علیه السلام) در نامه خود به امام حسن (علیه السلام) می‌فرماید:

أَكْرِمَ نَفْسَكَ عَنْ كُلِّ دَنِيَّةٍ وَإِنْ سَاقَتْكَ إِلَى رَغْبَةٍ فَإِنَّكَ لَنْ تَعْتَاصَ بِمَا تَبْذُلُ مِنْ نَفْسِكَ عَوْضًا. (ابن شعبه، ۱۳۸۸ش، ص ۷۷)

گوهر نفس خود را از هر پستی پاکیزه دار؛ زیرا در مقابل آنچه از گوهر نفس خود می‌بخشی، بهایی دریافت نمی‌کنی.

۶. توجه یکسان به فقیر و غنی

روحانی باید به همه زائران، بی‌قید و شرط توجه داشته باشد و اگر به کسی بیشتر توجه می‌کند، معیار توجه او باید فضائل انسانی و اخلاقی آنان، نه وضع مادی آنان باشد. قرآن کریم خطاب به پیامبر اکرم ﷺ می‌فرماید: ﴿لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَى مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ﴾؛ «هرگز چشم خود را به نعمت‌های [مادی]، که به گروه‌هایی از آنها (کفار) دادیم، مینفکن». (حجر: ۸۸)

خداوند در آیات آغازین سوره عبس به موضوع توجه به اغنیا و کنار زدن فقر اشاره کرده و می‌فرماید:

﴿عَبَسَ وَتَوَلَّى * أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى * مَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهٗ يَزْكَى * ... أَمَّا مَنِ اسْتَغْنَى

*** فَأَنْتَ لَهُ تَصَدَّى * وَمَا عَلَيْكَ أَلَّا يَزَّكَّى * (عبس: ۱-۷)**

چهره درهم کشید و روی بر تافت، از اینکه نابینایی به سراغ او آمد. تو چه می‌دانی شاید او تقوا پیشه کند، ... اما آن کس که خود را توانگر می‌بیند، تو به او روی می‌آوری، درحالی که اگر او تقوا پیشه نکند، چیزی بر تو نیست.

مراوده و ارتباط بیش از معمول با افراد متمول کاروان، روحانی را در معرض سوء ظن قرار می‌دهد و اقبال زائران را از دست می‌دهد. باید احترام همه افراد کاروان به جای خود محفوظ باشد و کسی نباید احساس کند که به خاطر فقر مادی به او بی‌توجهی می‌شود یا شخص پولدار فکر کند به خاطر پولش عزیز است. این امر برای هر سه (پولدار، فقیر و روحانی) آسیب‌زاست.

۷. تلاش در مطابقت گفتار و عمل

بسیاری از اوقات مردم به گفته‌های ما گوش نمی‌کنند، بلکه به رفتار ما توجه دارند. اگر رفتار ما گفتارمان را تصدیق کرد، به سخنان ما توجه می‌شود. اما اگر رفتار و گفتار در جهت مخالف باشند، هرچند گفتار زیبا باشد، تأثیرگذار نخواهد بود. قرآن کریم در سرزنش کسانی که سخنی می‌گویند، ولی در مقام عمل کوتاهی می‌کنند، می‌فرماید:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ * كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ﴾ (صف: ۲-۳)

ای کسانی که ایمان آورده‌اید، چرا سخنی می‌گویید که عمل نمی‌کنید؟! نزد خدا بسیار سخت است که سخنی بگویید که عمل نمی‌کنید.

همان‌طور که نزد خداوند افراد بی‌عمل مطرودند، میان مردم هم افرادی که در عرصه عمل به گفته‌های خود عمل نمی‌کنند، محل توجه قرار نمی‌گیرند. اگر روحانی کاروان درباره نظم صحبت کند ولی خود بی‌نظم باشد، درباره اهمیت نماز جماعت سخن بگوید ولی خودش به آن اهمیت ندهد، درباره اهمیت رعایت اخلاق اسلامی سفارش کند ولی خودش آن را

رعایت نکند، آسیب بزرگی به جایگاه خود و حتی معارفی که تبلیغ می‌کند خواهد زد.

۸. زبان عذرخواه داشتن

انسان بدون اشتباه نخواهد بود. کسی هم از ما انتظار عدم اشتباه را ندارند. ولی مهم این است که وقتی به اشتباه خود پی بردیم، زبان عذرخواه داشته باشیم و در صدد توجیه بر نیایم که این عذر بدتر از گناه است. امام علی علیه السلام فرمود: «إِذَا جَنَيْتَ فَاعْتَذِرْ»؛ «هرگاه اشتباهی مرتکب شدی، عذرخواهی کن». (آمدی، ۱۳۶۶ ش، ص ۹۵)

۹. احترام گذاشتن به مذاهب و عقاید

یکی دیگر از چالش‌ها و ضعف‌ها طرح مسائل اختلاف‌انگیز سیاسی، قومی و مذهبی است. روحانی محترم کاروان هرگرایش مذهبی دارد، محترم است. اما نباید آن‌گرایش‌ها را در جمع کاروان ترویج کنید. این امر باعث برهم خوردن انسجام کاروان و جدا شدن بخشی از کاروان از روحانی، که با او همفکر نیستند، می‌شود.

روحانی باید نقش پدر را داشته باشد؛ همان‌طور که پدر می‌کوشد همه فرزندان خود را با اختلاف سلیق و گرایش دور هم جمع کند و بین آنها عشق و محبت ایجاد کند.

طرح اختلافات مذهبی یکی دیگر از آسیب‌هاست که روحانی کاروان باید جدا از آن پرهیز کند؛ مثلاً چه ضرورت دارد بعضی روضه‌ها، که ایجاد حساسیت می‌کند، کنار قبرستان بقیع خوانده شود. می‌توانید آن را در جلسات هتل بخوانید.

۱۰. پرهیز از شوخی‌های نامناسب

مزاح و شوخی در سیر آموزش و ایجاد تعاملات اجتماعی و مشاوره می‌تواند نقش مؤثری داشته باشد و یخ سرد روابط را آب کند. در منابع روایی از جمله چیزهای که از مروت سفر شمرده شده، شوخی است. امام صادق علیه السلام فرمود:

مَا مِنْ مُؤْمِنٍ إِلَّا وَفِيهِ دُعَابَةٌ قُلْتُ وَمَا الدُّعَابَةُ قَالَ الْمِزَاحُ. (کلینی، ۱۴۰۷ ق، ج ۲، ص ۶۶۳)

هیچ مؤمنی نیست مگر اینکه باید در او طبع بازیگری باشد. به حضرت عرض

کردم: «دعابه چیست؟» حضرت فرمود: «شوخی».

در روایتی دیگر رسول خدا ﷺ فرمود: مؤمن باید شش مروت داشته باشد. «أَمَّا مَرْوَةُ السَّفَرِ فَبَذْلُ الزَّادِ وَالْمِزَاحُ فِي غَيْرِ مَا يُسْخِطُ اللَّهَ»؛ «از جوانمردی سفر، بخشیدن توشه [به همسفران] و شوخی در مسیر رضایت خداست». (ابن شعبه حرانی، ۱۳۸۸ ش، ص ۳۷۴)

در شوخی باید دو مطلب مهم رعایت شود: شوخی‌ها نباید خارج از مرز اخلاق باشد. شوخی‌های غیر اخلاقی می‌تواند کینه و دشمنی ایجاد کند. امیرالمؤمنین علی علیه السلام می‌فرماید: «إِيَّاكُمْ وَالْمِزَاحَ فَإِنَّهُ يَجْرُ السَّخِيمَةَ وَيُورِثُ الصَّغِينَةَ وَهُوَ السَّبُّ الْأَضْعَرُّ». (کلینی، ۱۴۰۷ ق، ج ۲، ص ۶۶۴)

از مزاح [نامناسب] بپرهیزید؛ زیرا به کینه‌توزی و دشمنی منجر می‌شود. مزاح [غیر اخلاقی] ناسزای کوچک است.

دومین مطلبی که باید در زمینه شوخی به آن توجه شود، این است که شوخی نباید از حد بگذرد. شوخی زیاد آبروی شوخی‌کننده را می‌برد. امام باقر علیه السلام فرمود: «كَثْرَةُ الْمِزَاحِ تَذْهَبُ بِمَاءِ الْوُجْهِ»؛ «شوخی زیاد آبرو را می‌برد». (کلینی، ۱۴۰۷ ق، ج ۲، ص ۶۶۵)

حتی در سفر زیارت امام حسین علیه السلام هم توصیه نشده که اصلاً شوخی نکنید، بلکه سفارش شده کمتر شوخی کنید. امام صادق علیه السلام در آداب زیارت امام حسین علیه السلام فرمود: «وَأَقِلَّ مِنَ الْكَلَامِ وَالْمِزَاحِ». (ابن قولویه، ۱۳۵۶ ش، ص ۲۲۵)

۱۱. توجه به شئون روحانیت

یکی از چالش‌ها و ضعف‌ها برای روحانیان، کم توجهی به شئون است. در جامعه ما روحانی دارای شئون، جایگاه و لباس خاص است. روحانیان در مرحله اول موظفند این شئون را حفظ کنند. زائران یک کاروان، روحانی خود را با لباس و فرم خاص می‌شناسند. نمی‌شود یک لحظه با عمامه و لحظه‌ای دیگه بدون عمامه در جمع حاضر شود. یک بار با

لباس رسمی باشد و دیگر بار بدون لباس رسمی. این گونه رفتارها این تصور را در ذهن زائران ایجاد می‌کند که لباس روحانیت لباس کار است و در غیر زمان کار نمی‌پوشند. همچنین حضور روحانی در هتل با لباس زیر و بدون آنکه عبا بر دوش بپندازد، زننده و با شأن روحانی ناسازگار است. بعضی رفتارها اگر چه حرام نیست، ولی با موقعیت و جایگاه افراد تناسب ندارد و باید از آن پرهیز کنند.

نتیجه‌گیری

روحانیان کاروان‌های زیارتی باید مهارت خودآگاهی و خویش‌تن‌یابی را کسب کنند؛ یعنی در چهار محور شناخت حقوق خود و دیگران (حق‌شناسی)، رغبت‌شناسی، نیازشناسی و آگاهی از خلأها و ضعف‌ها مهارت پیدا کنند. در میان این چهار محور آگاهی از خلأهای مهارتی از اهمیت خاصی برخوردار است؛ زیرا وجود ضعف‌ها و خلأها در برنامه‌های روحانی کاروان‌های زیارتی همه زحمات او را بر باد می‌دهد و گفتار و راهنمایی‌های او هیچ‌گونه تأثیر معنوی در زائر ایجاد نمی‌کند.

فهرست منابع

- قرآن کریم: ترجمه آیت الله العظمی مکارم شیرازی.
- آمدی، عبدالواحد بن محمد، (۱۳۶۶ش)، تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، مصحح: مصطفی درایتی، قم، دفتر تبلیغات.
 - آمدی، عبدالواحد بن محمد، (۱۴۱۰ق)، غرر الحکم و درر الکلم، مصحح: سید مهدی رجائی، قم، دارالکتاب الإسلامی.
 - ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، (۱۳۸۴ش)، تحف العقول عن اخبار آل الرسول، تهران، اسلامیه.
 - ابن قولویه قمی، جعفر بن محمد، (۱۳۵۶ش)، کامل الزیارات، تحقیق عبدالحسین امینی، نجف، دار المرتضویه.
 - حلوانی، حسین بن محمد، (۱۴۰۸ق)، نزهة الناظر و تنبيه الخاطر، قم، مدرسة الإمام المهدي عليه السلام، چاپ اول.

۶. دژاکام، علی، (۱۳۷۷ش)، تفکر فلسفی غرب از منظر استاد شهید مرتضی مطهری، تهران، مؤسسه فرهنگی اندیشه معاصر، چاپ دوم.
۷. راهداری، علیرضا، قوزفکری، (۱۳۹۳ش)، تکنیک‌های تفکر راهبردی، تهران، انتشارات نظری.
۸. ریچارد، ای اشمیت و کریگ، ای ریسبرگ، (۱۳۸۹ش)، یادگیری و عملکرد حرکتی رویکرد یادگیری مسئله‌دار، ترجمه نمازی زاده، مهدی و واعظ موسوی، سید محمد کاظم، تهران، سمت.
۹. شرفی، محمدرضا، (۱۳۸۸ش)، مهارت‌های زندگی در سیره رضوی، مشهد، انتشارات آستان قدس رضوی.
۱۰. قمی، علی بن ابراهیم، (۱۴۰۴ق)، تفسیر قمی، تصحیح طیب موسوی جزائری، قم، دارالکتاب.
۱۱. کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۴۰۷ق)، الکافی، مصحح: علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، تهران، دارالکتب الإسلامية.
۱۲. لیثی واسطی، علی بن محمد، (۱۳۷۶ش)، عیون الحکم و المواعظ، مصحح: حسنی بیرجندی، حسین، قم، دارالحديث، چاپ اول.
۱۳. مجلسی، محمدباقر، (۱۴۰۳ق)، بحار الأنوار الجامعة لدرر اخبار الأئمة الأطهار، محقق و مصحح: جمعی از محققان، بیروت، دار إحياء التراث العربی، چاپ دوم.
۱۴. مطهری، مرتضی، (۱۳۹۰ش)، مجموعه آثار، تهران، صدرا.
۱۵. نوری، حسین، (۱۴۰۸ق)، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، تحقیق و تصحیح مؤسسه آل البيت (علیهم‌السلام)، قم، مؤسسه آل البيت.